

Присяник О.П.
Доцент, кандидат філологічних наук
Харківський національний
економічний університет ім. С.Кузнеця
Кафедра управління соціальними комунікаціями

ПРОБЛЕМНІСТЬ ПОНЯТТЯ І ТЕРМІНУ *LANGAGE*

Ключові слова: *поняття, лінгвістика, мовна діяльність, мова, мовлення*

Keywords: *concept, linguistics, language, speech*

Поняття *langage* стало одним з найбільш енігматичних у мовознавстві. Переважна більшість мовознавців так і не зрозуміла, навіщо воно було потрібне Ф. де Соссюру. Виникали гіпотези, що *langage* це просто назва мови, натомість *langue* – назва конструкту, створеного мовознавцями на його базі: «Здається, що за соссюрівським розрізненням *langage* – *langue* стоїть ідея розрізнення об'єктивної і наукової реальності: у цілому інтуїційному і, можна сказати, побутовому поняттю мови, що окреслюється звичайно терміном *langage*, протиставляється науково-конструктивне поняття мови (*langue*). Часто побутові поняття, переходячи в розряд наукових конструктів через відповідну процедуру уточнення, не змінюють свого імені, що створює певні проблеми при їх осмисленні, зокрема ілюзію знайомого слова. Вочевидь, Ф. де Соссюр, намагаючись уникнути ототожнення наукового поняття з донауковим, здійснює їхнє розрізнення також «за іменами» [3, 23]. Це явне нерозуміння соссюрівської думки. Обидва терміни у Соссюра наукові і обидва окреслюють реальність, а не науковий конструкт, що ми й спробуємо довести.

У нотатці, присвяченій розрізненню понять *langage*, *langue* і *parole*, Соссюр дорікає школі Франца Боппа, що вони займалися вивченням писаних текстів і посередньо елементами мовлення (звуками) і мови (граматичними формами), натомість так і не зрозуміли, що об'єктом мовознавства має бути цілісне явище *langage*. Один з підрозділів має назву «Dans quelle mesure le

langage pouvait être l'objet d'une science distincte» ('Якою мірою langage може бути об'єктом окремої науки').

У рецензії на роботи Е. Кернера Н. О. Слюсарєва відзначила цікавий концептуально-термінологічний зсув, що відбувся внаслідок рецепції сосюрівської теорії (а фактично «Курсу загальної лінгвістики»): «У вступних зауваженнях Кернер вірно вказує, що більшість вчених займалась співвідношенням двох перших компонентів [*мови й мовлення – О.П.*], звівши трихотомію до дихотомії (Баллі, Дорошевський, Фрей, Гардінер, Горалек, Єльмслев і ін.), тоді як інші, прийнявши трихотомію, відмовились від langage в сосюрівському сенсі і замінили його поняттям норми (Косеріу, Котяну і ін.)»¹ [7, 146-147]. У свою чергу О. Ахманова, ще у 1966 році, рецензуючи том журналу *Diogen*, написала досить знаменні слова, актуальність яких не зникла й сьогодні як у Росії чи в Україні, так і у інших країнах: «Сосюр настійливо і виразно розмежовував «langue», «langage» «parole». В російській лінгвістичній термінології, так само, як, наприклад, і в англійській, французькій, трихотомія була замінена на дихотомію «язык – речь». «Langage», перекладений А. М. Сухотіном терміном «речевая деятельность», поступово перестав вживатися як термін, мабуть, також і тому, що у центрі уваги виявився «langue» як інваріант, як код, як певна іманентна сутність. (...) відродження терміну «langage» цілком може бути зрозуміле як вказівка на переорієнтацію лінгвістичної теорії, що зараз відбувається. Мабуть, саме «langage» виявляється тепер у центрі уваги» [2, 147]. На жаль «пророцтво» Ахманової не здійснилося, і поняття *langage* у його сосюрівському розумінні так і не стало повноцінним, широко використовуваним науковим концептом у сучасному мовознавстві.

Натомість необхідність узагальнюючого поняття як базового об'єкту мовознавства усвідомлювали навіть ті вчені, які не оцінили самого терміну

---

¹ У даній цитаті великі сумніви викликає називання сосюрівської тріади трихотомією, а пари «мова – мовлення» – дихотомією, адже ці поняття стосуються класифікації певного цілого на підкласи.

langage. Так, О. С. Мельничук відзначав: «Більш загальним і більш конкретним поняттям мови, після введення соссюріанського протиставлення мови, мовлення і недостатньо визначеного поняття мовленнєвої діяльності (*langage*), що відійшло у мовознавстві на задній план, є поняття мови як сукупності всіх мовленнєвих актів за певний період часу разом з усіма їхніми системними (структурними) характеристиками» [6, 31]. Згадаємо також щербівську спробу розширити соссюрівську тріаду під узагальнюючим терміном *мова* у значенні *langage*.

Ще дивніше трактування соссюрівської тріади дав з посиланням на працю Р. Годеля О. О. Леонт'єв: «Втім, як виявилось при публікації Р. Годелем соссюрівських матеріалів, сам де Соссюр тяжів до виділення трьох, а не двох категорій – мовлення (вірніше — мовленнєвої діяльності), мови як системи і мови як мовної здатності» [5, 134]. При цьому інтерпретація всіх вказаних понять досить специфічна: «розвиваючи ці погляди де Соссюра, можна представити систему основних категорій загальної теорії мови, зокрема, наступним чином. Мовна здатність це сукупність психологічних і фізіологічних чинників, що запевняють постійне відтворення і адекватне сприйняття елементів мовного стандарту членом мовного колективу і, таким чином, уможливають процес мислення і процес комунікації. Мовленнєва діяльність це процес реалізації мовним колективом мовної здатності у певних соціально-економічних і культурних умовах – як з метою комунікації, так і з метою мислення; **процес цей розглядається абстраговано від мовлення конкретного члена мовного колективу**» [виділено мною – О.П.] [5, 134]. З визначенням мови як мовної здатності неможливо погодитись через його нативістичне забарвлення (до мовної діяльності здатна кожна людина від народження, але, щоб володіти мовою, треба її навчитись від оточення). Натомість з визначенням мовної діяльності як діяльності колективу, абстрагованої від мовлення конкретної людини, неможливо погодитись, бо це вже гіпостаза і чиста метафізика. Мовна діяльність як

У концепції Соссюра поняття, назване ним *langage*, – це складна лінгвoseміотична функція, яка отримала багато найрізноманітніших інтерпретацій. Справа у тому, що сам цей термін (так само, як і *langue*) був запозичений Соссюром з поточної мови, і, як кожний такого типу термін, обтягується побутовими та публічними конотаціями. Нашим завданням є встановлення власне соссюрівського поняття, номінованого цим терміном.

Соссюр звертається до двох поточних термінів, однак суттєво переосмислює їх і термінологічно розводить. Він визначив термін *langage* ще під час своєї першої вступної лекції в Женевському університеті у 1891 році, де він виклав нову епістемологічну програму [13] для лінгвістичної науки і визначив її об'єкт. Вже на самому початку лекції у розділі «Місце лінгвістики серед гуманітарних наук» він називає мовознавство *science du langage* і зберігає це окреслення протягом усієї лекції. Основна тенденція, яку вчений вбачав у мовознавстві як науці про етнічні мови, полягала саме у тому, щоб звести їх всі до загальної *langage*: *À tout instant, dans toute branche de la science des langues, tout le monde est par-dessus tout anxieux actuellement de mettre en lumière ce qui peut intéresser le langage, en général*² [12, 147]. Більше того, суть усієї лекції можна сміливо спровадити до однієї фрази – це є спроба *transformez l'étude des langues en l'étude du langage* [12, 145], тобто 'трансформувати вивчення мов у вивчення *langage*'. В одному місці він підкреслює, що вивчення мов (*l'étude de ces langues*) може виявитися безплідним (*presque stérile*), якщо звузити мовознавство до цього об'єкту. Справжнє завдання цієї науки – випрацювати методи дослідження *le problème général du langage* ('загальної проблематики *langage*') [12, 146]. Врешті цілком однозначно звучить загальний висновок роздумів ученого над суттю мовознавства:

---

² У «Нотатках» у російському перекладі це виглядає так: *В настоящее время в любой отрасли языкознания все исследователи постоянно озабочены прежде всего тем, чтобы выявить факты, представляющие интерес с точки зрения языковой деятельности вообще* [8, 38].

Le phénomène du langage, en lui-même, vaut-il ou ne vaut-il pas la peine qu'on l'étudie, soit en ses ininiifestations diverses soit dans ses lois générales qui ne pourront jamais être déduites que de ses formes particulières? – tel est, s'il faut l'indiquer d'une façon tout à fait claire et catégorique, le terrain sur lequel se place actuellement la science du langage [12, 145]

У російському перекладі цей фрагмент виглядає наступним чином:

Языковая деятельность сама по себе, независимо от важности изучения ее различных конкретных проявлений или общих закономерностей, выводимых только из ее частных форм, – вот совершенно ясная и определенная основа, на которой покоится в настоящее время наука о языковой деятельности [8, 36]

Це цілком вірний переклад. І це положення суперечить представленню *langage* у «Курсі» як ніяк не пов'язаного набору явищ: *Її не можна віднести цілком до жодної з категорій людського буття, адже невідомо, яким чином тоді всьому цьому можна надати єдності* [9, 20]. А відтак, на думку упорядників «Курсу», якщо мовну діяльність представити як предмет мовознавства, то з якого боку не розглядати це питання, ми так і *не бачимо цілісного предмета мовознавства (...) предмет мовознавства постає перед нами як купа різнорідних і не пов'язаних між собою явищ* [9, 19]. Положення про те, що є основним предметом лінгвістики – одне з ключових, з одного боку, для розуміння концепції Соссюра, а з другого, для усвідомлення тієї різниці, яку ми спостерігаємо між концепцією «Курсу» і концепцією, яку можна вибудувати шляхом дискурсивно-логічного аналізу матеріалів, опублікованих в «*Ecrits de linguistique générale*» [12].

Через причини, пов'язані з дивною видавничою історією соссюрівських текстів, прихованих під вуаллю «Курсу», тексти інаугураційних женевських лекцій (які можна сміливо назвати програмними) були опубліковані тільки в 1968 році [11], а у 1990 році видані у російському перекладі в «Заметках по общей лингвистике» [8] (його української версії досі немає). Цей же текст Рудольф Енглер і Симон Буке включили в «*Ecrits*», як і більшу частину автографічних текстів вченого.

У тексті «Курсу» поняттю, вираженому терміном *langage*, було приділено недостатньо місця, крім того, його упорядники, перебуваючи під впливом методологічного субстанціалізму, суттєво пересунули акценти з *langage* на *langue*, тому важливу й вартісну інформацію про це поняття треба спеціально вишукувати мало не між рядками. В результаті про саме поняття, що криється під терміном *langage*, читачі «Курсу» взнали небагато. Як писали ще у 1963 році Н. Д. Андреев і Л. Р. Зіндер, «Не дивлячись на те, що Соссюр вживав три терміни: мова (*langue*), мовлення (*parole*) і мовленнєва діяльність (*langage*), – протиставлення понять було у нього по суті двочленне, а саме – мова протиставлена мовленню, тоді як третій член (мовленнєва діяльність) був схарактеризований ним настільки нечітко, що його місце і відношення до перших двох залишились фактично нерозкритими»³ [1, 15].

У більшості читачів «Курсу» склалося враження, що *langage* – це просто така риторична фігура, синонім *мови*, своєрідна данина традиції або знак невпевненості чи концептуальної невизначеності Соссюра. Головним же його об'єктом, на думку більшості дослідників, була мова як замкнута система чистих формальних і абстрактних відношень. Натомість у одній з нотаток Соссюра (3293.6) читаємо пряму вказівку на причини зосередження уваги на *langage*:

L'école moderne a parfaitement saisi la véritable essence des phénomènes de la langue, mais elle s'est montrée remarquablement négligente ou impuissante à définir le rapport qui existe entre les catégories et les faits réels du langage [12, 192]⁴.

Класичне розуміння поняття *langage*, якому ми завдячуємо «Курсові», зводиться або до структури цього об'єкту (те, що *langue* це все те, що залишиться у *langage*, якщо з нього видалити *parole*), або до його онтологічного обсягу (в *langage* входить все психосоціальне, що побутує у

³ Зауважимо лише, що радянські лінгвісти постійно вживали подібної мисленнєвої редукції, ототожнюючи «Курс» з поглядами самого Соссюра, хоча й знали, що вчений даної книжки не писав.

⁴ Рос. переклад: *Современная лингвистика прекрасно ухватила истинную сущность явлений языка, но примечательным образом она проявила небрежение или бессилие в определении соотношения между категориями и реальными фактами языковой деятельности* [8, 79].

міжлюдському мовному спілкуванні, і все психофізіологічне, і навіть фізичне, що його супроводжує).

Структурна дефініція *langage* залишає враження, ніби це якесь онтологічно-субстанційне ціле, яке може бути механічно поділене на дві частини: важливішу – суспільну мовну систему (*langue*) і менш важливу – безліч індивідуальних мовленнєвих актів волі (*parole*). Якщо ж вчитатися уважніше в сам «Курс», а також врахувати нотатки і зокрема рукопис «De l'essence double du langage» (у т.ч. активно присутній у ньому термін *discours*), а також застосувати елементарну логіку, неможливо не помітити, що, на думку женецького лінгвіста, ці дві складові мовної діяльності (мовного досвіду) людини не є онтологічно однорідними, а отже не можуть становити математичної чи механічної суми. Одна з них є системою інформаційних відношень (мова як психічна функція), друга – сукупністю інформаційних і сигнальних дій і їх результатів (мовлення як сукупність висловлювань), які взаємно зумовлюються, взаємно передбачають одна одну, не можуть ані виникнути, ані використовуватись незалежно одна від одної. Проте їхня суміжність як частин чи аспектів цілого – *langage* – має характер не внутрішньопросторовий (дві частини свідомості чи досвіду особи), зовнішньопросторовий (досвід особи – колективне знання суспільства) чи часовий (та сама сутність у фазі ахронії чи хронії), а чисто **функціональний і прагматичний**: одне є сферою і знаряддям семіотичної інтеракції (мовлення), друге – семіотичним потенціалом і інформаційним забезпеченням першого (мова). Набагато логічніше говорити про мову і мовлення не як про структурні частини чи стани одного цілого, а як про **функціональні складові** мовної діяльності усупільненої особистості. Ідея математичного здобування мови через віднімання мовлення від *langage* – ефектна метафора, але не онтологічне тлумачення цієї функції людського досвіду. Соссюр мав на увазі той суспільний результат, що залишається у свідомості кожного учасника мовленнєвої комунікації і дозволяє йому у

майбутньому знову спілкуватись через мовлення з іншими людьми. Отже у даній формулі немає нічого механічного, але немає у ній і нічого онтологічного чи онтичного, у всякому випадку, достатнього для розуміння сутності *langage*.

Мало хто з мовознавців звернув увагу на ті моменти «Курсу», де поняття *langage* прямо або опосередковано пов'язується з поняттям діяльності (функціонування): *la fonction du langage* [12, 25]⁵ *L'activité continue du langage* [12, 227]⁶, *le fonctionnement des facultés réceptive et coordinative* [12, 30]⁷, *L'activité du sujet parlant* [12, 37]⁸, *une manifestation de l'activité générale qui distingue les unités* [12, 227]⁹, при цьому виразно підкреслюється неможливість застосування цього останнього до *langue*: *La langue n'est pas une fonction du sujet parlant* [12, 30]¹⁰.

Розглянемо різні інтерпретації терміну *langage*, з якими можна зустрітися у лінгвістичних працях постсоссюрівської епохи (навіяні нерідко самим «Курсом»).

Саме через поточну синонімію цих термінів французькі лінгвісти не приходять до спільної думки в питанні, що ж є об'єктом їх науки – *langue* чи *langage*. У французькій граматичній традиції існує декілька різних концепцій об'єкта лінгвістики перш за все з причин термінологічного характеру:

- *langage* і *langue* визначають як одне й те ж, але у відношенні загального до часткового, тобто *langage* це просто гіперонім у стосунку до *langue* як гіпоніма. Обидва терміни вживаються для позначення системи комунікації за допомогою знаків. Вони відрізняються лише своїм

---

⁵ Пер.: *осуществление речевой деятельности* [10, 17], *здійснення мовної діяльності* [9, 20].

⁶ На жаль, як російський, так і український переклади неточні: *Непрерывная деятельность языка* [10, 165], *Беззупинна діяльність мови* [9, 209].

⁷ На відміну від російського перекладу, в українському ідея функціонування втрачена: *обусловлено функционированием рецептивной и координативной способностей* [10, 20], *зумовлене їх здатністю до сприйняття та координації* [9, 25].

⁸ *Деятельность говорящего* [10, 24], *Діяльність мовця* [9, 31].

⁹ *проявлением общей деятельности, содержание которой состоит в обеспечении различения языковых единиц* [10, 165], *проявом загальної діяльності, яка забезпечує розрізнення мовних одиниць* [9, 209].

¹⁰ *Язык не деятельность (fonction) говорящего* [10, 20], *Мова – це не діяльність мовця* [9, 26].

категоріальним об'ємом: мова це обов'язково *langage*, тоді як *langage* не обов'язково мова. У таких випадках кажуть про *langage* тварин, про штучні *langage*, про *langage* живопису і музики і т.п. У цій опозиції об'єктом лінгвістики є окремі мови, сукупності мов чи мова як така (при цьому термін *мова* розуміється скоріше традиційно, а не як сосюрівський *langue*). Інші *langage* є об'єктами інших наук, натомість усі *langage* у такому трактуванні можуть усвідомлюватись як об'єкт семіотики або ж теорії комунікації;

- термін *langage* іноді позначає сукупність загальних характеристик різних мов як систем вербального спілкування. У цьому сенсі говорять про стратифікації, нашаровування *langage*, під *langage* мається на увазі сукупність відомих мов як мовних здатностей. З цієї точки зору об'єктом лінгвістики є як окремі мови – *langues* (натуральні чи штучні), так і *langage* як такий;

- *langage* часто визначають сукупністю специфічних рис, притаманних людині, які їй дозволяють використовувати в комунікативних цілях специфічні об'єкти, якими є природні мови. У цьому, останньому випадку, об'єктом лінгвістики є як внутрішні проблеми організації *langue* (власне системи вербалізації), так і зовнішні проблеми, пов'язані з *langage*, наприклад, відносини між *langage* і суб'єктом (психолінгвістика), між *langage* і суспільством (соціолінгвістика), між *langage* і культурою (лінгвокультурологія), між *langage* і нейропсихофізіологією (нейролінгвістика) і т. д.

Література

1. Андреев Н. Д. О понятиях речевого акта, речи, речевой вероятности и языка / Н. Д. Андреев, Л. Р. Зиндер // Вопросы языкознания, 1963. №3. С.15-21.
2. Ахманова О.С. Рец.на: Diogen. Revue trimestrielle publiee sous les auspices du conseil international de la philosophie et des sciences humaines et avec Faide d'UNESCO, 51: Problemes du langage. — Paris, Gallimard, 1965. 216 стр. // Вопросы языкознания, 1966. № 2. С. 142-152.

3. Бугорская Н. В. Методологические проблемы описания лингвистической терминологии: Автореф. дисс. ... доктора филол. наук, Барнаул 2009. 44 с.
4. Кузнецов В. Г. Учение Ф. де Соссюра в свете соссюрологии // Вопросы языкознания, 2006. №5. С.106-117.
5. Леонтьев А. А. *T. Slama-Czascu. Langage et contexte. Le probleme du langage dans la conception de l'expression et de l'interpretation par des organisations contextuelles.*— 's-Gravenhage, 1961. 251 стр. // Вопросы языкознания, 1962. №3. С. 131-134.
6. Мельничук А. С. Понятия системы и структуры языка в свете диалектического материализма // Вопросы языкознания, 1970. №1. С. 19-32.
7. Слюсарева Н. А. Рец.на: *E. F. K. Koerner, Bibliographia Saussureana 1870 — 1970. An annotated, classified bibliography on the background, development and actual relevance of Ferdinand de Saussure's general theory of language.* —New York, The Scarecrow Press, 1972. 406 стр.; *его же. Contribution au debat post-saussurien sur le signe linguistique. Introduction generale et bibliographie anotee.* — The Hague-Paris, Mouton, 1972. 103 стр. // Вопросы языкознания, 1974. №3. С. 145-149.
8. Соссюр Ф. де. Заметки по общей лингвистике / Вступит. статья и комментарии Н. А. Слюсаревой. — М.: Прогресс, 1990. — 274 с.
9. Сосюр Ф. де. Курс загальної лінгвістики. — К.: Основи, 1998. — 324 с.
10. Соссюр Ф. де. Курс общей лингвистики / Редакция Ш. Балли и А. Сеше; Пер. с франц. А. Сухотина. Де Мауро Т. Биографические и критические заметки о Ф. де Соссюре; Примечания / Пер. с франц. С. В. Чистяковой. Под общ. ред. М. Э. Рут.— Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 1999.— 432 с.
11. Saussure, F. de, *Cours de linguistique générale, édition critique par Rudolf Engler*, Wiesbaden, Otto Harrassowitz, 1968, item 3281, p. 515.
12. Saussure F. de. *Ecrits de linguistique générale, établis et édités par Simon Bouquet et Rudolf Engler, avec la collaboration d'Antoinette Weil / F. de Saussure.* — Paris: Gallimard, «Bibliothèque des idées», 2002, 353 p.
13. Simon Bouquet. *La linguistique générale de Ferdinand de Saussure : textes et retour aux textes.* Texto ! décembre 1999 [en ligne]